

Hanefî Fıkında Adam Öldürme Suçu Bakımından Hata Kavramı

The Concept of Mistake of Law in Homicide Offenses in Hanafi Jurisprudence

Muhammed Tefvik Tortop

Av. Dr. Bağımsız Araştırmacı
Atty. Phd., Independent Researcher,
Isparta, Türkiye
<https://orcid.org/0009-0004-8484-4223>
muhammedtortop32@gmail.com

Nureddin Tortop

Dr. Bağımsız Araştırmacı
Phd., Independent Researcher,
Antalya, Türkiye
<https://orcid.org/0000-0003-4135-4860>
tortopnureddin@gmail.com

Atıf | Cite as

Muhammed Tefvik Tortop, Nureddin Tortop, “Hanefî Fıkında Adam Öldürme Suçu Bakımından Hata Kavramı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 55 (Aralık 2025), 20-44.

Yayın Bilgisi | Article Information

Yayın Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

DOI: [10.59149/sduifd.1707788](https://doi.org/10.59149/sduifd.1707788)

Başvuru Tarihi | Submitted: 27/05/2025

Kabul Tarihi | Accepted: 11/12/2025

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (alan editörü ve yayın kurulu), içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeli ile incelendi. Bu makale intihal.net kullanılarak tarandı ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yapay Zeka Etik Beyanı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Yazarlık Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir.

Mali Destek: Bu araştırmayı desteklemek için fon kullanılmamıştır. **Çıkar Çatışması:** Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Telif Hakkı ve Lisans: Dergide yayımlanan makalelerin telif hakkı yazarlara, ticari kullanım hakkı ise dergimize aittir. Yayımlanan çalışmalar CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

Etik Bildirim:

Mail: sduilahiyatdergisi@sdu.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifd/policy>

Review: Single anonymized- Two internal (Field Editor and Editorial Board) and Double anonymized- Two external double-blind peer review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (intihal.net)

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Artificial Intelligence Ethical Statement: During the preparation of this study, no artificial intelligence-based tools or applications were used. All content of the study was produced by the author in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Author Contribution Statement: The authors contributed equally to the work.

Ethics Committee Approval: This study does not require ethics committee approval, as the data used were obtained through literature review/published sources.

Financial Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Conflict of Interest: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyrights and License: The copyright of articles published in the journal belongs to the authors, but the commercial use rights are owned by our journal. Published works are made available under an open access CC BY-NC-ND 4.0 license.

Complaints:

Mail: sduilahiyatdergisi@sdu.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/en/pub/sduifd/policy>

Hanefî Fıkında Adam Öldürme Suçu Bakımından Hata Kavramı

Öz

Bu çalışma, Hanefî fıkı çerçevesinde hata kavramının adam öldürme suçu bağlamında kapsamı, türleri, tezahür şekilleri ve ceza sorumluluğuna etkisini inceler. Hatanın, suçun manevi/sübjektif unsuru olan kasta ve cezai sorumluluğa etki eden bir mazeret teşkil etmesi, onu suç teorisinde önemli bir konuma taşır. Ancak hatanın söz konusu fonksiyonlarını icra edebilmesi, birtakım şartların ve kriterlerin gerçekleşmesine bağlıdır. Bu nedenle araştırmada hatanın mahiyetini belirlemeye ve gerçekleşme biçimlerini göz önünde bulundurarak türlerini analiz etmeye çalışılmış; suç ve yaptırım teorisindeki durumunu açıklığa kavuşturmak amaçlanmıştır. Yapılan incelemelerin İslâm ceza hukuku alanında kaleme alınacak çalışmalara katkı sunacağı düşünülmüştür. Belirtmek gerekir ki hata, beşerî ceza hukuku doktrininde yoğun tartışmalara gündem olan ve doğurduğu sonuçlar açısından ceza hukukunun en zor konuları arasında görülen bir kavramdır. Dolayısıyla İslâm ceza hukuku alanında bu kavram üzerine yapılacak bir çalışma beşerî ceza hukuku doktrinine de katkı sağlayacaktır.

İslâm hukukunda hata, derin ve sistematik bir kavramdır. Bu kavramın ilgili olduğu konular bakımından geniş bir yelpazeye sahip olması, çalışmanın sınırlandırılmasını gerektirmiştir. Bu nedenle araştırma, hatanın adeta somutlaştığı adam öldürme suçu kapsamında ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada yalnızca Hanefî mezhebinin konuya yaklaşımı değerlendirilmiştir. Zira bu kavramın fikhî mezhepler bağlamında incelenmesi, hacimli bir araştırmayı gerektirir.

Hanefî fıkı bağlamında ceza sorumluluğunun temel belirleyicisi kasıt olup, kastın bulunmaması veya eksikliği halinde failin eylemi farklı hukuki sonuçlara bağlanır. Bu çerçevede “kasıta hata” ve “fiilde hata” (hedefte sapma) kavramları, öldürme suçunun manevi/sübjektif unsuruna (kasıt) etki eden iki ayrı hata türü olarak ele alınmıştır. Her iki türde de failin eylemi ihtiyâren gerçekleştirilmiş kabul edilir. Ancak eylemin oluşturduğu netice bakımından kastın tam olmamasının yani suç konusunun kastedilmemesinin, cezaî sorumluluğu ve müeyyideyi hafifletme etkisi olduğu kabul edilir.

Hanefî fıkında kasıta hata, failin hedefin niteliği hakkında yanılmasıyla; fiilde hata (hedefte sapma) ise eylemin yöneldiği hedefle beraber (çift/çok neticeli hata) veya bu hedefe isabet kaydetmeksizin (tek neticeli hata) başka bir konu üzerinde neticenin doğmasıyla karakterize edilir. Her iki durumda da mağdurun öldürülmesi failin kastıyla örtüşmez. Hanefî fıkına göre hatada mağdura yönelik kastın eksik olması, suçta şüphe oluşturur. Bu durum, kısas ve had cezalarının düşürülmesine yol açar. Ancak hatada en azından taksir derecesinde bir manevi unsurun bulunması, sübjektif isnadiyet ve cezai sorumluluk açısından yeterli kabul edilir. Bu nedenle hataen işlenen adam öldürme suçları için kısas yerine diyet ve kefâret gibi farklı müeyyideler söz konusu olur.

765 sayılı mülga Türk Ceza Kanunu’nda “hedefte sapma” ve “şahısta hata” halleri aynı madde içerisinde düzenlenmişti. Bu nedenle hedefte sapma bir hata hali olarak değerlendirilmekteydi. Buna karşılık 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nda hedefte sapmaya ilişkin özel bir hüküm bulunmamaktadır. Bu tür durumlarda, aynı neviden veya farklı neviden fikhî içtima hükümlerinin uygulanacağı kabul edilmektedir. Doktrinde bu değişiklik, hedefte sapmanın artık bir yanılı hali olarak değerlendirilmediği şeklinde açıklanmaktadır. Bu doğrultuda Türk ceza hukukunda hata, müstakil bir suç tipi olarak kabul edilmemekte; genellikle taksirli suçlar kapsamında değerlendirilmektedir. Özellikle teşebbüsün veya birden fazla neticenin gerçekleştiği hata halleri suçların içtimaî hükümleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Çalışmada hatanın Hanefî fıkında benimsenen ayrımı esas alınmış ve 765 sayılı mülga Türk Ceza Kanunu ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’ndaki hata kavramıyla karşılaştırmasına yer yer değinilmiştir. Nitel bir araştırma yöntemi kullanılarak yapılan analizlerde hem Hanefî fıkının iç tutarlılığı hem de beşerî ceza hukukuna sağlayabileceği katkı ortaya konmuştur. Bu yönüyle çalışma, klasik fıkı birikimini yer yer çağdaş hukuk düzenlemeleriyle karşılaştıran, İslâm ceza hukukunun ve Hanefî fıkının özgün sorumluluk yapısını ortaya koyan teorik bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm ceza hukuku, Hanefî fıkı, Adam öldürme, Hata, Fiilde hata, Kasıta hata.

The Concept of Mistake of Law in Homicide Offenses in Ḥanafī Jurisprudence

Abstract

This study examines the concept of mistake of law within the framework of Ḥanafī fiqh, focusing on its scope, classifications, manifestations, and its impact on criminal liability in the context of homicide. The fact that mistake of law affects both the mental/subjective element of the offense (intent) and serves as an excusing or mitigating factor in determining culpability gives it a central role in the theory of crime. However, for error to fulfil these functions, certain conditions and criteria must be satisfied. Accordingly, this research aims to determine the legal nature of error, to analyse its types and manifestations, and to clarify its place within the theory of crime and punishment. The study is expected to contribute to further research in the field of Islamic criminal law. It should be noted that error is one of the most intricate concepts in positive (human) criminal law, often discussed in legal doctrine due to the complexity of its consequences. Thus, a study of this concept within the framework of Islamic criminal law may also provide insights for modern legal theory.

In Islamic jurisprudence, mistake of law is a profound and systematic concept, encompassing a broad range of subjects. Owing to this breadth, the scope of the present research has been confined to homicide, where mistake of law finds its most concrete expression. Furthermore, the study evaluates only the Ḥanafī School's approach, since a comparative examination of the various schools of law would require a much larger investigation.

Within Ḥanafī jurisprudence, intent is the fundamental determinant of criminal fault. Where intent is absent or deficient, the perpetrator's act leads to distinct legal consequences. In this context, the notions of mistake in intent and mistake in act -the latter also referred to as deviation in target (aberratio ictus)- are treated as two separate types of mistake of law influencing the subjective element of homicide. In both types, the perpetrator's conduct is considered voluntary; however, since the actual result does not coincide with the intended object, the deficiency of intent mitigates the degree of criminal responsibility and the applicable sanction.

In Ḥanafī doctrine, a mistake in intent arises when the perpetrator errs regarding the nature or identity of the target, whereas a mistake in act (deviation in target) occurs either when the act produces multiple results (compound mistake) or when the result materializes upon an unintended person or object (single-result mistake). In both situations, the killing of the victim does not correspond to the perpetrator's intention. According to Ḥanafī jurists, the absence of intent toward the actual victim creates legal doubt (Shubha/Şübhe) concerning the offense, which in turn leads to the non-application of qīṣāṣ and ḥadd punishments. Nevertheless, the existence of at least a degree of fault amounting to negligence (taqṣīr) is considered sufficient for subjective attribution and criminal liability. Therefore, in cases of unintentional homicide, alternative sanctions such as blood money (diya) and expiation (kaffārah) are imposed instead of qīṣāṣ.

Under the abrogated Turkish Penal Code No. 765, situations of deviation in target and error in person were regulated within the same provision, leading to the classification of deviation in target as a form of mistake. In contrast, the current Turkish Penal Code No. 5237 does not contain a specific article on deviation in target. In such instances, the rules concerning concurrence of offenses of the same or different kind are applied. In the doctrine, this change has been interpreted to mean that deviation in target is no longer regarded as a mistake. Consequently, in Turkish criminal law, error is not treated as an independent legal category but is generally addressed within the framework of negligent offenses. Particularly in cases involving attempt or multiple results, situations of mistake are analysed under the rules of concurrence of crimes. This study adopts the Ḥanafī classification of error, while making comparative references to both the abrogated Turkish Penal Code No. 765 and the current Code No. 5237. Utilizing a qualitative research method, the analysis highlights both the internal coherence of Ḥanafī fiqh and its potential contribution to positive criminal law. In this regard, the study offers a theoretical contribution that juxtaposes classical Islamic jurisprudence (fiqh) with modern legal systems, revealing the distinct structure of criminal responsibility within Islamic criminal law, particularly in the Ḥanafī School.

Keywords: Islamic criminal law, Ḥanafī jurisprudence, Homicide, Mistake of law, Mistake in act, Mistake in intent.

Giriş

Ceza hukuku, toplumsal düzenin korunması, sosyal yaşamdan doğan gereksinimlerin karşılanması ve adaletin sağlanması şeklindeki temel işlevleri yerine getirmekle görevli bir hukuk disiplindir.¹ Bu vazifelerin ifâsı, suç teorisi açısından haksızlık ve suç teşkil eden davranış şekillerinin belirlenmesi, yaptırım teorisi bakımından ise bunlara uygun cezaların takdir edilmesine bağlıdır.² Bu meyanda Hanefî fıkında suçların; kısas ve diyet suçları, had suçları ve ta'zîr suçları şeklinde belirlendiği görülür. Çalışmanın ana konusu olan adam öldürme suçu ise kısas ve diyet suçları içerisinde yer alır.³ Hanefî fıkında Cessâs'tan (370/981) itibaren bu suça ilişkin yapılan beşli taksim kabul görmüştür. Buna göre adam öldürme suçu; amd, şibh-i amd, hata, mâ cerâ mecra'l-hata (hata yerine geçen) ve tesebbübten ibarettir.⁴

Beşerî ceza hukukunda bir fiilin suç sayılabilmesi için suç ve unsur teorisi oluşturulmaya çalışılır. Bu bağlamda her bir suç tipi için gerekli görülen genel kurucu unsurlar saptanır. Özel suç tipleri, belirlenen genel unsurlar üzerinden incelenir. Klasik Hanefî fıkı kitaplarında ise suçu unsurlarına ayırarak suç genel teorisi ve unsur teorisi oluşturma şeklinde bir metot izlenmemiştir. Ancak klasik eserlerde bulunan içerik bu tür bir yöntemle de suçların ele alınabilmesine imkân verir. Nitekim modern dönem İslâm hukuku kitaplarında suç genel teorisi ve unsur teorisinden bahsedilebilmesi bu tespiti doğrular. Bu bağlamda farklı yaklaşımlar olmakla birlikte suçun kurucu unsurlarının; kanuni unsur, maddi unsur (fiil, suçun konusu, failin ve mağdurun özellikleri, netice, nedensellik bağı ve nitelikli unsurlar), manevi/sübjektif unsur (kasıt veya taksir) ve hukuka aykırılık unsuru olduğu söylenebilir.⁵

Hanefî fıkı bakımından hata kavramının maddi unsur ve manevi/sübjektif unsur ile değerlendirilmesi gerekir. Zira hata, suçun asli manevi unsuru olan kasıt zedeleyen veya ortadan kaldıran bir işleve sahiptir. Hatanın cezayı hafifleten bir mazeret teşkil etmesi ise kastın kapsamında yer alan maddi unsurların özellikle de suçun konusunun eksik veya yanlış bilinmesi durumunu ifade eder. Bu bağlamda Hanefî fıkında adam öldürme suçu bakımından hata, eksik kasıt şeklindeki manevi unsura sahip müstakil bir suç tipi olarak değerlendirilir. Ancak hatanın teşekkülünde yalnızca eksik kastın varlığının yeterli olmadığını da belirtmek gerekir. Hanefî fıkına göre hatanın cezayı hafifleten mazeret teşkil etmesi, davranışın dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırı olması ve özellikle kasıta hata bakımından kastedilen hedefin

¹ Talip Türcan – Ünal Yerlikaya, “Ceza Hukuku”, *İslâm Hukuku El Kitabı*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 303; Nur Centel vd., *Türk Ceza Hukukuna Giriş* (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2010), 3-4.

² Muhammed Tefvik Tortop - Zeki Yaka, “İslâm Ceza Hukukunda Suç Genel Teorisinin Mevcudiyeti ve Mahiyeti Hususunda Bir Mülâhaza”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 44 (Aralık 2024), 175.

³ Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Ferğânî el-Merğînânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, thk. Ahmed Câd (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2008), 2/504, 534, 4/612, 638.

⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. İsmetullâh b. İnâyetullâh vd. (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye-Dârü's-Sırâc, 2010), 5/385, 417; Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Abdüsselâm Muhammed Alî Şâhin (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 2/280; Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-Eimme es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dârü'l-Marife, 1993), 26/84; Merğînânî, *Hidâye*, 4/612.

⁵ Tortop – Yaka, “Suç Genel Teorisi”, 179-183, 187-188, 194-196.

meşru bir hedef olmasına bağlıdır. Türk ceza hukuku terminolojisiyle ve daha açık bir şekilde ifade edilecek olursa; Hanefî fıkında hata türlerinin tamamı için yanlışının “kaçınılabılır” olması şart olmakla birlikte “esaslı” nitelikte olması yalnızca bazı çeşitlerinde gerekli görülür. Hanefî fıkında hatanın mahiyeti bakımından hayati öneme sahip bu hususlar, onun sözlük anlamlarından yola çıkılarak aşağıdaki şekilde izah edilebilir.

Hanefî fıkında müktesep ehliyet arızaları içerisinde yer alan “hata”nın üç anlamı bulunur. Bunlar; günah (ism), doğrunun (savâb) zıttı ve kastın (amd) zıttı anlamlarıdır.⁶ Hukuki alanda genellikle üçüncü anlamda kullanılan hata, insanın zihni tasavvurunda,⁷ sözünde veya fiilinde bulunan yanlışlığı ifade eder. Bu nedenle hata hallerinde suç konusunun kastedildiği söylenemez. Hatanın varlığı ile mağdura yönelik kastın yokluğu arasında doğru orantı bulunur.⁸

Hata, bir yönden dönmek ve sapmak anlamına da gelir. Bu bağlamda kişinin, yapılması uygun olan bir şeyi kastetmesine rağmen istemediği bir sonucun gerçekleşmesini ifade eder. Hanefî fıkında “muhtî” olarak isimlendirilen bu kişi, irade açısından şeriata/hukuka uygun olana yönelmiş fakat bir şekilde yanlışlığa düşmüş ve şeriata aykırı sonuç gerçekleşmiştir.⁹ Hanefî fıkında adam öldürme suçu bakımından hatanın birçok tipinde geçerli olan bu durum, Türk ceza hukukunda “yanlışının esaslı olması” şeklinde ifade edilir. Buna göre somut bir vakiada hatanın cezayı hafifleten bir mazeret olarak kabul edilebilmesi için “Failin suçun maddi unsuru konusundaki tasavvuru gerçeğe uygun olsaydı, eylemi hukuka aykırılık teşkil etmezdi.” şeklindeki varsayımın geçerli olmasının arandığı söylenebilir.¹⁰

⁶ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-‘Arab* (Beyrut: Dâr-u Sâdır, 1994), 1/65-68; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Heytemî, *el-Fethu'l-Mübîn fi Şerhi'l-Erba'în* (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2008), 606-608; Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Keşşâf-ü Istilâhâtü'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*, thk. Alî Duhrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 1/747.

⁷ Hacı Yunus Apaydın, “Hata”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16/437.

⁸ Sadrüşşerîa Ubeydullâh b. Mes'ûd el-Mahbûbî el-Buhârî, *et-Tavdîh Şerhu't-Tenkîh* (Dimeşk: Dârü'l-Farfûr, 2008), 3/586-587; Muhammed b. Ferâmuz b. Alî er-Rûmî Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl fi Şerhi Mirkâtî'l-Vüsûl* (İstanbul: Fazilet Neşriyat ve Ticaret A.Ş., 1897), 657-658.

⁹ Cessâs, *Şerhu'l-Muhtasar*, 5/402; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/279-280; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *Besâ'iru Zevî'temyîz fi Letâ'ifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: İhtâu't-Turâsî'l-İslâmî, 1996), 2/551; Sa'düddîn Mes'ud b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh et-Teftâzânî, *et-Telvîh ilâ Keşfi Hakâ'iki't-Tenkîh* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 2/411-412; Heytemî, *Fethu'l-Mübîn*, 607; Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn el-Horosânî el-Kuhistânî, *Câmiu' Rümûzi'r-Rivâye fi Şerhi Muhtasari'l-Vikâye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2019), 4/254-255.

¹⁰ Sulhi Dönmezer - Sahir Erman, *Nazarî ve Tathikî Ceza Hukuku* (İstanbul: Der Yayınları, 2016), 2/552; Timur Demirbaş, *Ceza Hukuku Genel Hükümler* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), 420; Mehmet Emin Artuk vd., *Ceza Hukuku Genel Hükümler* (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2006), 707.

Hanefî fıkına göre hatanın kasta ve cezai sorumluluğa etki edebilmesi bakımından önem arz eden diğer bir husus ise dikkat ve özen (teharrüz,¹¹ tesebbüt¹²) yükümlülüğüne aykırı bir şekilde oluşmuş olmasıdır. Başka tabirle bir adam öldürme vakasında hatanın muteber olabilmesi için “Fail, dikkatli olsaydı davranışında hataya düşmezdi.” denebilmelidir. Bu durum Hanefî fıkına göre hata kategorisinde yer alan öldürme suçlarında kasıt olmasa da en az taksir derecesinde bir manevi unsurun arandığını gösterir. Belirtmek gerekir ki Türk ceza hukukunda bu husus, “yanılgının kaçınılabılır olması” şeklinde ifade edilir.¹³ Bu bağlamda Hanefî fıkında adam öldürme suçu bakımından hatanın mazeret teşkil edebilmesi için “kaçınılabılır” nitelikte olması gerektiği söylenebilir. Buna mukabil, Hanefî fıkında hatanın “kaçınılmaz” nitelikte olması yani failin daha dikkatli olmasının neticenin gerçekleşmesi bakımından bir etkiye sahip olmaması halinde sübjektif sorumluluğun ve kusurluluğun tamamen ortadan kalktığı kabul edilir. Diğer bir deyişle kural olarak kaçınılmaz hata halinde failin herhangi bir cezai sorumluluğu bulunmaz.¹⁴

Hanefî fıkında, öldürme suçu bağlamında “hata” kavramı temelde iki ana başlık altında ele alınmıştır: “kasıttaki hata” ve “fiilde hata”.¹⁵ Kasıttaki hata, failin hedefin niteliği hakkında yanılgısı; fiilde hata yani sapma ise eylemin yöneldiği hedefle beraber (çift/çok neticeli hata) veya bu hedefe isabet kaydetmeksizin (tek neticeli hata) başka bir konu üzerinde neticenin doğması hallerini ifade eder. Her iki durumda da mağdurun öldürülmesi failin kastıyla örtüşmez. Hanefî fıkındaki bu hata tasnifinde, insanî fiillerin gerçekleşme biçimi esas alınmıştır. İnsan davranışı, içsel ve dışsal olmak üzere iki unsurdan oluşur. İçsel yön, kalbin fiilidir ve kasıt (manevi unsur) olarak adlandırılır. Dışsal yön ise bedensel organlarla dış dünyada icra edilen fiildir ve bu da atmak (ramy, maddi unsur) diye isimlendirilir. Bu çerçevede yanılgının da kasıttaki hata ve fiilde hata olarak iki farklı biçimde tezahür edebileceği kabul edilmiştir.¹⁶

765 sayılı mülga Türk Ceza Kanunu’nda ise hata, “fiilî hata” ve “hukukî hata” şeklinde ikili bir tasnife tabi tutulmuştur.¹⁷ Fiilî hata, failin suçun maddi unsurlarına (fiil, suçun konusu, failin ve mağdurun özellikleri, netice, nedensellik bağı ve nitelikli

¹¹ Serahsî, *Mebûsât*, 26/67.

¹² Merğînânî, *Hidâye*, 4/614; Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî el-Guneymî, *el-Lübâb fî Şerhi’l-Kitâb*, thk. Abdülkerîm el-Atâ (Dimeşk: Mektebetü’l-İlmî’l-Hadîs, 2002), 476.

¹³ Kayıhan İçel vd., *Suç Teorisi* (İstanbul: Sebat Mümessillik Yayıncılık, 1999), 283; Nur Centel vd., *Türk Ceza Hukukuna Giriş* (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2010), 426; İzzet Özgenç, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2010), 395; Artuk vd., *Ceza Hukuku*, 706; Mahmut Koca - İlhan Üzülmüş, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013), 249-250; Devrim Güngör, *Ceza Hukukunda Fiil Üzerinde Hata* (Ankara: Yetkin Yayıncılık, 2007), 55.

¹⁴ Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî, *ed-Dürri’l-Muhtâr Şerhu Tenvîri’l-Ebsâr ve Câmi’i’l-Bihâr*, thk. Abdülmünîm Halîl İbrâhîm (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2002), 700.

¹⁵ Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî, *el-Înâye Şerhu’l-Hidâye* (Lübnan: Dârü’l-Fikr, 1970), 10/213-214; Molla Hüsrev Muhammed b. Ferâmuz b. Alî, *Düreri’l-Hükkâm fî Şerhi Ğureri’l-Ahkâm* (Kahire: Dâru İhyâi Kütübî’l-Arabî, ts.), 2/90.

¹⁶ Molla Hüsrev, *Dürer*, 2/90.

¹⁷ Türk Ceza Kanunu (TCK), *Resmî Gazete* 320 (13 Mart 1926), Kanun No. 765, md. 52; Ayhan Önder, *Ceza Hukuku Dersleri* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992), 325.

unsurlar) ilişkin yanlışlarını; hukukî hata ise failin mevcut hukuk normları konusundaki bilgi eksikliğini ifade etmekteydi.¹⁸ Ayrıca 765 sayılı mülga TCK'da "şahısta hata" yani mağdurun kimliğinde yanlış ve "hedefte sapma" beraberce fiilî yanlışmanın türleri olarak aynı madde kapsamında düzenlenmişti. Dolayısıyla hedefte sapma bir hata hali olarak değerlendirilmekteydi.¹⁹ Bu çerçevede eski TCK'da yer alan "fiilî hata" kavramı, Hanefî fıkıhındaki "kasıta hata" ve "fiilde hata" terimleriyle örtüşen bir içeriğe sahipti. Daha açık bir ifadeyle şahısta hatanın Hanefî fıkıhına göre kasıta hata kapsamında ele alındığını; hedefte sapmanın ise fiilde hata ile benzer durumları ifade ettiğini söylemek mümkündür.

5237 sayılı yürürlükteki Türk Ceza Kanunu, hata kavramını farklı bir sistematik ve içerikle yeniden düzenlemiştir. İlk kategori, "kastı kaldıran hata" (fiilî yanlış)²⁰ halleridir. Bu hata türü; suçun maddi unsurlarında (fiil, suçun konusu, failin ve mağdurun özellikleri, netice ve nedensellik bağı) hata²¹ (unsur yanlışlığı),²² suçun nitelikli hallerinde hata²³ ve hukuka uygunluk sebeplerinin maddi şartlarında hata²⁴ şeklinde üç alt başlıkta incelenmektedir.²⁵ İkinci kategori ise "kusurluluğa etki eden hata" ana başlığı altında toplanmakta ve kusurluluğu kaldıran veya azaltan bir nedenin maddi şartlarında hata²⁶ ile haksızlık yanlışlığını (yasak hatası)²⁷ içermektedir. Buna karşılık 5237 sayılı TCK'da hedefte sapma hakkında özel bir hükme yer verilmemiştir. Bu tür durumlarda aynı neviden veya farklı neviden fikri içtima hükümlerinin uygulanacağı kabul edilmiştir.²⁸ Doktrinde bu değişiklik, hedefte sapmanın artık bir yanlış olarak değerlendirilmemesi gerektiği şeklinde gerekçelendirilmiştir.²⁹

Türk ceza hukuku doktrinde "şahısta hata" yani mağdurun kimliğinde yanlış olarak adlandırılan durumlar, Hanefî fıkıhında kasıta hata kapsamında ele alınır. Hanefî fıkıhına göre kastedilen konu ile gerçekleşen konunun eş değerde olduğu

¹⁸ Nevzat Toroslu - Haluk Toroslu, *Ceza Hukuku Genel Kısım* (Ankara: Savaş Yayınevi, 2019), 254.

¹⁹ 765 sayılı mülga TCK md. 52'de fiilî yanlış (unsur yanlışlığı) ve hedefte sapma hali, "Bir kimse bir hata veya sair bir arıza yüzünden cürmü kastettiği şahıstan başka bir şahsın zararına işlemiş olursa cürümden zarar gören kimsenin sıfatından neşet eden ve cezayı şiddetlendiren esbap faille tahmil olunmaz. Belki cürüm kast olunan şahsa karşı işlenmiş gibi telakki olunarak fail, cürmün tazammun edebileceği esbabı muhafafeden istifade eder." şeklinde düzenlenmişti.

²⁰ Önder, *Ceza Hukuku Dersleri*, 326.

²¹ Türk Ceza Kanunu (TCK), *Resmî Gazete* 25611 (12 Ekim 2004) Kanun No. 5237, md. 30/1.

²² Murat Volkan Dülger, *Ceza Hukuku Genel Hükümler* (İstanbul: Hukuk Akademisi Eğitim ve Yayıncılık, 2021), 624.

²³ TCK, md. 30/2.

²⁴ TCK, md. 30/3.

²⁵ Özgenç, *Ceza Hukuku*, 393.

²⁶ TCK, md. 30/3.

²⁷ TCK, md. 30/4.

²⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), *Türk Ceza Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu* (Ankara: TBMM, 2003), 434, 436.

²⁹ Özgenç, *Ceza Hukuku*, 518-519.

bu tür durumlar (şahısta hata) bir mazeret olarak kabul edilmez.³⁰ Bu noktada Türk ceza hukukunda Hanefî fıkhi ile benzer düzenlemeler bulunur.³¹ Yine “hedefte sapma” ise Hanefî fıkhında “filde hata” kapsamında ele alınır. Çünkü burada failin kastı, hedef aldığı kişi veya nesne üzerine yoğunlaşmışken, neticenin istenmeyen bir şekilde başka bir şahıs üzerinde oluşması söz konusudur. Dolayısıyla özellikle yeni TCK’nın aksine Hanefî fıkhında hedefte sapma, kastedilmeyen bir sonuç doğurması dikkate alınarak bir tür yanılğı olarak değerlendirilir.³²

Bu çalışmada, hata kavramı Hanefî fıkhi özelinde ve adam öldürme suçu bakımından ele alınmıştır. Hatanın, kasta ve cezai sorumluluğa etki eden bir mazeret teşkil edebilmesi, onu suç teorisinde önemli bir konuma taşır. Ancak hatanın söz konusu işlevlerini yerine getirebilmesi için gerekli kriterlerin neler olduğu tespit edilmelidir. Bu nedenle çalışmada adam öldürme suçu bakımından hatanın mahiyetini belirlemek ve ayrıca gerçekleşme biçimlerini göz önünde bulundurarak türlerini ayrıntılı bir şekilde analiz etmek amaçlanmıştır. Çalışmayı özgün kılan bu amacın gerçekleştirilmesinin İslâm ceza hukuku alanında yapılacak çalışmalara katkı sunacağı düşünülmüştür. Belirtmek gerekir ki “hata”, beşerî ceza hukuku doktrininde yoğun tartışmalara gündem olan ve doğurduğu sonuçlar açısından ceza hukukunun en zor konularından biri olarak görülen bir kavramdır. Dolayısıyla İslâm ceza hukukunda bu kavram üzerine yapılacak bir çalışmanın beşerî ceza hukuku doktrinine de katkı sunacağı düşünülmüştür.

İslâm ceza hukuku alanında “hata” kavramını merkeze alan akademik araştırmalar bulunmaktadır. Bu konuda biri Servet Armağan’a ve diğeri İlhan Bulut’a ait iki makale çalışması ve Merve Nur Aldıç’a ait yüksek lisans tezi olduğu görülmüştür. Ancak bizim çalışmamız hem öldürme suçu hem de Hanefî mezhebi odağında kaleme alınmış olması sebebiyle zikredilen araştırmalardan ayrılmaktadır. Ayrıca beşerî ceza hukuku çalışmaları göz önünde bulundurulduğunda İslâm ceza hukuku alanında “hata” kavramı üzerine yapılan araştırmaların oldukça az olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle hata kavramı hakkında farklı bakış açılarına sahip ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç olduğunu belirtmek gerekir.

1. Adam Öldürme Suçu Bakımından Hatanın Mahiyeti

İslâm ceza hukukunda hataen katl, cinayetler içerisinde yer alan bir suç türüdür.³³ Bu suç tipinin teşekkül edebilmesi için eylemin tam olmayan sahih kasıt ile gerçekleştirilmesi gerekir. Eksik kasıt, suç aletin isabet ettiği mahali vurmanın kastedilmemesi anlamına gelir. Çünkü suç konusunun kastedilmesi, kastın oluşumunda gerekli olan ve kastın kapsamında yer alan bir unsurdur. Bu bağlamda hata tipindeki

³⁰ Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr fî Şerhi Usûli'l-Pezdevî* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1890), 4/343.

³¹ Ragıp Barış Erman, *Yanılmanın Ceza Sorumluluğuna Etkisi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 82-83; Ali Tanju Sarıgül, “Ceza Hukukunda Hata Kavramı ve Suçun Maddi Unsurlarında Hatanın Ceza Sorumluluğuna Etkisi”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14/2 (Ekim 2019), 678-679.

³² Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *el-Muhtasar*, thk. Kâmil Muhammed Uveyda (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 184.

³³ Merğînânî, *Hidâye*, 4/614.

kasıt, fiilin/hareketin kastedildiği ancak suç aletinin isabet ettiği mağdurun kastedilmediği bir mahiyete sahiptir. Hanefî fıkıhına göre hem kasıta hatada hem de fiilde hatada harekete yönelik kastın (ihtiyârî eylem) varlığı kabul edilir.³⁴ Bu durum, hataen öldürme suçunu hata yerine geçen öldürme suçundan ayırır.³⁵

Hatanın amd ve şibh-i amddan farkı ise dâl-medlûl ilişkisi değil, kasıt-maksûd ilişkisi³⁶ bağlamında ortaya koyulur. Başka bir deyişle suç aletinin niteliği hataen öldürmenin amd ve şibh-i amddan kategorik ayrımında işlevsel değildir.³⁷ Zira hatanın varlığı öldürme veya tedip kastı değil, vurma (darb) kastı üzerinden tespit edilir. Buna göre hatanın teşekkülünde suç aletinin failin vurmayı kastettiği hedef (maksûd) dışında veya bununla beraber kastedilmeyen bir yere (insana) isabet etmesi aranır.³⁸

Amd veya şibh-i amdla öldürme suçlarının aksine hatadaki vurma kastı, bilme ve isteme unsuru bakımından noksandır.³⁹ Zira hata tipinde suç konusunu bilmeme yahut yanlış veya eksik bilme söz konusudur. Kanaatimizce bu durum failin neticeyi öngörmediği veya öngöremediği anlamına gelir. Dolayısıyla hataen öldürme suçu, tam kastın bulunmadığı ancak en az taksir derecesinde manevi unsuru ihtiva eden bir tipe sahiptir. Bu bağlamda hataen öldürme suçunda yanılmanın tam kastı ortadan kaldırdığını ancak hatanın türleri bağlamında taksir, bilinçli taksir⁴⁰ veya olası kast⁴¹ şeklindeki bir manevi unsurun gerekli olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca söz konusu subjektif unsur, hata tipinin teşekkülü için yanılmanın “kaçınılabılır” bir nitelik taşıması gerektiğini gösterir.⁴²

Hata tipinde yanılmanın kaçınılabılır nitelikte olması, failin kusurlu sayılabilmesi için yeterlidir. Başka bir ifadeyle failin eylemini icra ederken dikkatli ve özenli davranmaması, meydana gelen netice açısından en az taksir düzeyinde bir manevi unsurun varlığına delalet eder. Bu unsur, eylemin kasten işlenmesine nispetle daha az

³⁴ Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Fethu'l-Kadîr*, 10/214.

³⁵ Kuhistânî, *Câmiu' Rümûz*, 4/256, 281.

³⁶ Dâl-medlûl ilişkisi, suçun icrasında kullanılan aletin niteliğinin, failin kastının keyfiyetini göstermesidir. Söz gelimi öldürme suçunun kesici veya delici bir vasıta ile gerçekleştirilmesi, failin öldürme kastına sahip olduğuna delalet etmektedir. Kasıt-maksûd ilişkisi ise suç aletinin vurmanın kastedildiği hedefe isabet ettirilmesi anlamına gelmektedir. Buna göre kastedilen hedefe isabet kaydedilememesi veya buna isabet ettirmekle birlikte kastedilmeyen başka bir insanın da vurulması halinde hata gündeme gelir. Bk. Muhammed Tefvîk Tortop, *İslâm ve Türk Ceza Hukukuna Göre Suç Genel Teorisinde Suçun Manevî Unsuru* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 192, 257.

³⁷ Ebu'l-Fadl Mecdûddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1937), 5/22-23; Muhammed b. Hüseyin b. Alî et-Tûrî, *Tekmilâtü el-Bahri'r-Râik* (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-İslâmî, ts.), 8/327-328.

³⁸ Sadrüşşerîa, *Tavdîh*, 3/586-587.

³⁹ Sadrüşşerîa, *Tavdîh*, 3/586-587; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseyinî ed-Dimeşkî İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2000), 6/543.

⁴⁰ Tefâtânî, *Telvîh*, 2/411-412.

⁴¹ Ahmet Aydın, *Hanefî Fıkıh Literatüründe Öldürme Suçunun Maddî ve Manevî Unsurlarıyla İlgili Kavramların Gelişimi (Hicrî 4-9. Asırlar)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 132-133.

⁴² Molla Hüseyin, *Mir'ât*, 553-554, 658.

kusur yoğunluğuna sahip olduğunu göstermekle birlikte sübjektif isnadiyetin sağlanmasında yeterli kabul edilir. Böylece hatanın İslâm hukukunda niçin müktesep bir arıza olarak değerlendirildiği de anlaşılmaktadır.⁴³

İmâm Ebû Yûsuf (182/798) hataen öldürmeyi, “İnsanın bir şeyi isteyip başka bir şeye isabet ettirmesidir.”⁴⁴ İmâm Muhammed (189/905) “Yanılarak, kastettiğin hedeften başka bir şeyi isabet ettirmendir.”⁴⁵ Tahâvî (321/933) ise “Failin, başka bir şeyi vurmak istediği halde istemediği bir şeyi isabet ettirip öldürmesidir.”⁴⁶ şeklinde tanımlamıştır. Daha sonraki dönemlerde bunlara paralel tanımların⁴⁷ yapıldığı söylenebilir. Bununla birlikte Cessâs’tan sonra genelde hatanın türlerine yoğunlaşıldığı görülür.⁴⁸

Tanımları aktarılan fakihler, hataen öldürme suçu bakımından herhangi bir taksimde bulunmadığı gibi hatanın esaslı olması gerektiğinden de bahsetmemiştir. Buna mukabil tanımlarını “isteme” veya “kastetme” unsurları üzerinden kurgulamaları, hatanın teşekkülü için kaçınılabilirliği şart koştukları şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca kanaatimizce bu tanımların odağı olan “istenmeyen veya kastedilmeyen netice”⁴⁹ unsurları, hata türlerinin nirengi noktasıdır. Bu bağlamda söz konusu tanımların hata türlerinin tamamını kapsayan bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir.

Hataen öldürme suçunun temel tipi, kastedilen hedef vurulsun veya vurulmasın suç aletinin kastedilmeyen bir insana isabet etmesi biçimindedir. Fail, kasıtlı veya fiilde yanılmakta ve suç aletinin isabet ettiği kişiyi (mağdur) öldürmeyi kastetmemektedir. Yine bu suçta failin kastı mübah (hukuka uygun) bir hedefe yöneliktir.⁵⁰ Türk ceza hukukunda bu durum, yanılmanın “esaslı” olması şeklinde ifade edilir.⁵¹

Anlatılanlar doğrultusunda hataen öldürme, “Failin gerçekte veya kendi zannına göre mübah (hukuka uygun) olan bir yere (mahal) vurmayı kastetmesi ancak suç aletinin, failin kastetmediği başka bir şahsa isabet etmesidir.”⁵² biçiminde tanımlanabilir. Bu bağlamda temel hata tipi, “mübah bir şeyi kastedip mahzur (yasak) bir şeyi vurmak”⁵³ şeklinde formüle edilebilir. Ancak bahsedileceği üzere her iki hata türünün tezahür şekilleri

⁴³ Teftâzânî, *Telvîh*, 2/411-412.

⁴⁴ Ebû Yûsuf Ya’kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa’d el-Kûfî, *Kitâbü’l-Harâc*, thk. Tâha Abdurraûf Sa’d – Sa’d Hasan Muhammed (Mısır: el-Matbaatu’l-Ezheriyye, t.s.), 170.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasan b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Mebsût*, thk. Ebû’l-Vefâ el-Efğânî (Karaçi: İdâratü’l-Kur’ân ve’l-Ulûmi’l-İslâmiyye, ts.), 4/437-438.

⁴⁶ Tahâvî, *Muhtasar*, 232.

⁴⁷ Sadrüşşerîa, *Tavdîh*, 3/586-587; Ömer Nasûhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1991), 3/29.

⁴⁸ Kudûrî, *Muhtasar*, 184; Serahsî, *Mebsût*, 26/66.

⁴⁹ Apaydın, “Hata”, 16/437.

⁵⁰ Teftâzânî, *Telvîh*, 2/412; Vahdetî Osman b. Abdullah Celvetî Edirnevî, *Havâşî alâ Mültekâ’l-Ebhur*, thk. Hâmid Abdullâh el-Mahalâvî (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2018), 3/429.

⁵¹ Demirbaş, *Ceza Hukuku*, 420.

⁵² Kuhistânî, *Câmiu’ Rümûz*, 4/254-255.

⁵³ Kuhistânî, *Câmiu’ Rümûz*, 4/254-255.

incelendiğinde yanılmanın “kaçınılabılır” olmasının hatanın her iki türü için; “esaslı” olmasının ise yalnızca kasıttaki hata için gerekli görüldüğü anlaşılr.

2. Adam Öldürme Suçu Bakımından Hatanın Türleri

Hata kavramı, Cessâs’tan (370/981) itibaren “kasıttaki hata” ve “fiilde hata” olmak üzere iki ana kategoride ele alınmıştır.⁵⁴ Cessâs, Tahâvî’nin yukarıda aktarılan tanımının, fiilde hataya ilişkin olduğunu belirtmiştir. Cessâs’a göre bunun dışında başka bir hata çeşidi daha bulunmaktadır. Kasıttaki hata olarak adlandırılan bu türde fail, hedefin niteliğinde yanılır; vurmayı kastettiği hedefi, kendisini öldürmek caiz olan bir nesne zanneder. Ona göre bu durum, failin bizzat fiilinde hata etmesinden farklıdır.⁵⁵

Hanefî fıkında Cessâs tarafından yapılan ve sonrasında da kabul gören⁵⁶ hata tasnifinde, insanî fiillerin gerçekleşme biçimi temel alınmıştır. İnsan davranışı, içsel ve dışsal olmak üzere iki unsurdan oluşur. İçsel yön, kalbin fiilidir ve kasıt (manevi unsur) olarak adlandırılır. Dışsal yön ise bedensel organlarla dış dünyada icra edilen fiildir ve bu da atmak (ramy, maddi unsur) diye isimlendirilir. Bu çerçevede yanılmanın da kasıttaki hata ve fiilde hata olarak iki farklı biçimde tezahür edebileceği kabul edilmiştir.⁵⁷

2.1. Kasıttaki Hata (Suç Konusunun Niteliğinde Esaslı Yanılma)

Kasıt (ihtiyâr), iki şeyden birini tercih ve tahsis etmek, başkasına öncelemek demektir. Fiil ve fail arasındaki nispetten ibaret olan kastın ontolojik açıdan varlığına hükmeden şey vicdandır.⁵⁸ Hanefî fıkında yanılmanın bazen kasta ilişkin olabileceği kabul edilir. “Fail, gerekli özeni gösterseydi suç konusuna dair yanlış bir tasavvurda bulunmazdı.” denebilen hallerde kasıttaki hata gündeme gelir.⁵⁹

Hatada kastın noksan olması ve dolayısıyla kusur yoğunluğunun azalması, hataen öldürmeyi de eksik bir suç haline getirir. Buna mukabil hata durumlarında failin dikkatli davranmaması (teharrüz, kaçınılabilirlik), bir nevi kusurunun varlığını ve failin eylemiyle sübjektif bir irtibatının bulunduğunu gösterir. Bu bağlamda kasıttaki hata hallerinde eksik kasıttan doğan sübjektif sorumluluk yani gerçekleşen netice bakımından en az taksirli sorumluluk söz konusu olur.⁶⁰

Kasıttaki hatada fail, belirli bir hedefi vurmayı kasteder ve buna isabet de kaydeder. Dolayısıyla bu hata türünde hedef tektir. Ancak hedefin failin tasavvurundaki niteliği ile gerçekte olan arasında bir uyumsuzluk bulunur. Söz gelimi fail, muharebe

⁵⁴ Cessâs, *Şerhu’l-Muhtasar*, 5/402; Kudûrî, *Muhtasar*, 184.

⁵⁵ Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 2/279-280.

⁵⁶ Ebü’l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Alî b. Tağlib el-Ba’lebekkî el-Bağdâdî (İbnü’s-Sââtî), *Mecma’u’l-Bahreyn Mülteka’n-Neyyireyn fi’l-Fıkhî’l-Hanefî*, thk. İlyas Kaplan (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2005), 611; Sadrüşşerîa Ubeydullâh b. Mes’ûd el-Mahbûbî el-Buhârî, *Şerhu’l-Vikâye* (Ummân: Müessesetü’l-Verakât, 2006), 5/144.

⁵⁷ Bâbertî, *Înâye*, 10/213-214; Molla Hüsrev, *Dürer*, 2/90.

⁵⁸ Sadrüşşerîa *Tavdîh*, 1/639.

⁵⁹ Serahsî, *Mebûsât*, 26/66.

⁶⁰ Teftâzânî, *Telvîh*, 2/411-412.

meydanında bir Müslümanı kâfir sanarak öldürür.⁶¹ Bu tür vakıalar, savaş esnasında; askerlerin birbirine girmesi halinde kâfir zannıyla bir Müslümanın öldürülmesi şeklinde anlaşılmalıdır. Zira yanılmanın “kaçınılabılır” olduğunu ve failin, suçun konusu hakkında eksik veya yanlış bir bilgiye sahip olduğunu söyleyebilmek için bu tür bir takyid gereklidir. Böylelikle failin vurup öldürmeyi istediği hedefin, düşüncesindeki hedefle örtüşmediğine hükmetmek mümkün olur. Buna mukabil “kaçınılmaz” bir yanılığa düşen kişi, bu hatasından tastamam yararlanır. Başka bir ifadeyle kaçınılmaz hata durumlarında, mesuliyet ortadan kalkar. Söz gelimi bizzat kâfirlerin safı içerisinde yer alan bir Müslümanın kâfir diye öldürülmesi halinde hatanın kaçınılmaz olduğu kabul edilir. Zira objektif bir bakışla failin daha dikkatli davranması halinde dahi hataya düşmeyeceği söylenemez. Bu nedenle ilgili durumda failin cezai sorumluluğu bulunmaz.⁶²

Klasik Hanefî fıkıh eserlerinde öldürme suçu bakımından kasıta hata; failin av, harbî veya mürted zannederek bir Müslümana ateş etmesi veya ok atması gibi vakıalarla anlatılır.⁶³ Bu gibi durumlarda fail, suç aletinin isabet ettiği hedefe ulaşmasını kasteder ancak hedefin av veya harbî olduğunu düşünerek yanılır.⁶⁴ Buna göre söz konusu yanılma, fiile ilişkin değildir. Çünkü fail, vurmayı kastettiği şeye isabet ettirir; hedefte sapma durumu ortaya çıkmaz.

Bir failin kastında hata ederek gerçekleştirdiği adam öldürme suçunun, hataen katl hükümlerine tabi olduğunu söyleyebilmek için “Failin maddi unsurlardan olan mağdur hakkındaki tasavvuru gerçeğe uygun olsaydı, eylemi hukuka aykırılık teşkil etmezdi.” şeklindeki faraziyenin geçerli olması gerekir.⁶⁵ Başka bir ifadeyle adam öldürme suçunda kasıta hatanın muteber bir mazeret teşkil etmesi, yanılmanın “esaslı” nitelikte olmasına bağlıdır.⁶⁶ Buna göre tasavvur edilen konu ile gerçekleşen konunun eş değerde olduğu “şahısta hata” yani “mağdurun kimliğinde yanılma” durumları, kasıta hata ile hataen katl hükümlerine tabi değildir. Hanefî fıkhında failin, hedeflediği bir kişiyi başkası zannederek öldürmesi halinde kısasın gerekli olduğu kabul edilir. Zira yanılmanın esaslı olmadığı bu durumda önemli olan husus, kısasın sebebinin gerçekleşmiş olmasıdır. Kısasın sebebi ise hedeflenen bir “insan”ın kesici veya delici bir aletle öldürülmesidir. Söz gelimi failin, kendi velisi zannettiği birini öldürmesi halinde hataen değil, amden katlin geçerli kabul edilmesi bu tespitimizi güçlendirir. Bu bağlamda Hanefî fıkhına göre mağdurun kimliğinde yanılmanın yani esaslı olmayan kasıta hatanın cezai sorumluluğa etki eden bir mazeret olarak değerlendirilmediği söylenebilir.⁶⁷ Ancak Hanefî fakihlerden Haddâd’ın (800/1398) kasıta hataya ilişkin

⁶¹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/ 280.

⁶² Abdullatîf b. Abdilazîz b. Eminiddîn İbn Melek, *Şerhu'l-Vikâye*, thk. Bedrüddîn Nâsır es-Sebî (Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 2021), 4/162.

⁶³ Kudûrî, *Muhtasar*, 184; Merğînânî, *Hidâye*, 4/614.

⁶⁴ Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-Hakâik şerhu Kenzi'd-Dekâik*, thk. Ahmed İzzü İnâye (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 7/216.

⁶⁵ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/280.

⁶⁶ Kuhistânî, *Câmiu' Rümûz*, 4/254-255.

⁶⁷ Serahsî, *Mebsût*, 26/163.

yaptığı tanıtımda aksi bir durumun ortaya çıktığını da belirtmek gerekir. Haddâd, kasıta hataya ilişkin esaslı yanılma hallerine yer verdikten sonra; bir adam zannedip başka bir insanın öldürülmesi durumunun da hataen katl kapsamında değerlendirileceğini belirtmiştir.⁶⁸

Hanefî fıkına göre bir kişinin şeriata/hukuka aykırı bir neticeyi gerçekleştirmek istemesine rağmen şeriata uygun bir sonuçla karşılaşması da mümkündür. Kişinin kastında hataya düşmesi sonucu meydana gelen bu tür olaylar, Türk ceza hukukunda “tersine unsur yanılığı” olarak adlandırılır. Söz gelimi bir kişinin, insan olduğunu zannederek çalığa veya bir moloz yığınının ateş etmesi durumunda bu yanılı türü gündeme gelir. Tersine unsur yanılığı hallerinde şer’î/hukuksal bir değerin ihlal edilmemesi sebebiyle hem Hanefî fıkına hem de Türk ceza hukukuna göre bir suçun oluştuğundan bahsetmek mümkün değildir (işlenemez suç). Bu tür durumlarda eylem sahibi, yalnızca kastından dolayı kınanır ve övgüye layık görülmez.⁶⁹

Türk ceza hukukunda kasıta hataya ilişkin düzenlemelerin,⁷⁰ Hanefî fıkhındaki yaklaşıma benzerlik arz ettiği de belirtilmelidir. Türk ceza hukukunda kasıta hata; kastı ortadan kaldıran hata türlerinden biri olan “suçun maddi unsurlarına ilişkin yanılı” (unsur yanılığı) kapsamında değerlendirilir. Bu tür durumlarda, suçun maddi unsurlarının tastamam bilinmesi anlamına gelen kasıt unsurunun teşekkül edememesi nedeniyle failin eyleminin kasten işlenmiş bir suç olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. Fakat unsur yanılığının kastı ortadan kaldırabilmesi için hatanın “esaslı” nitelikte olması da gerekir. Hatanın esaslı olması, failin suçun maddi unsuru konusundaki tasavvuru gerçeğe uygun olsaydı, eyleminin hukuka aykırılık teşkil etmeyeceği varsayımıyla belirlenir. Bu gibi hallerde, kastın bulunmadığı ve failin kasti sorumluluğunun doğmayacağı kabul edilmekle birlikte taksirli sorumluluk imkânı saklı tutulur. Eğer fail, dikkat ve özen yükümlülüğüne uygun davransaydı bu tür bir netice oluşmayacaktı denebiliyorsa, fiilin taksirle işlendiği sonucuna ulaşılır. Ancak bu tespitin hukuki sonuç doğurabilmesi için söz konusu eylemin Türk Ceza Kanunu’nda taksirle işlenebilecek bir suç tipi olarak açıkça düzenlenmiş olması gerekir.⁷¹

Son tahlilde suçun maddi unsurlarının, kastın oluşumunda rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Hanefî fıkhında yalnızca “suçun konusu” ve “mağdurun özellikleri”ne ilişkin yanılma hallerinin kasıta hata kapsamında değerlendirildiği görülür. Buna mukabil bir suç vakiasında maddi unsurlardan olan “fiil”, “netice” ve “nedensellik bağı”na ilişkin hata da söz konusu olabilir. Aslında bu unsurlara dair bilgisizlik, yanlış veya eksik bilgi de tam kastın varlığını ortadan kaldırır ve en az taksir derecesinde sorumluluk söz konusu olur. Zira bu unsurlara ilişkin yanılı halinde de istenmeyen ve kastedilmeyen bir mahal üzerinde netice meydana gelir. Nitekim suç konusuna ilişkin olan bu durum, genel hata tipini modelleyen temel unsurdur; hata

⁶⁸ Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd, *el-Cevheretü’n-Neyyire* (Kahire: Matbaatü'l-Hayriyye, 1904), 2/120-121.

⁶⁹ Fîrûzâbâdî, *Besâ’ir*, 2/552; İçel vd., *Suç Teorisi*, 283; Sarıgül, “Hata Kavramı”, 668.

⁷⁰ TCK, md. 30.

⁷¹ TCK md. 30; Özgenç, *Ceza Hukuku*, 393-395.

türlerinin nirengi noktasıdır. Kanaatimizce Hanefî fıkında fiilde hatanın kasıta hatayı da ihtiva ettiğinin söylenmesi bu sebebe istinat eder. Bununla birlikte bahsedilen unsurlar (fiil, netice ve nedensellik bağı), eylemin dış dünyadaki gelişiminde ortaya çıkar. Dolayısıyla bu unsurlara ilişkin yanılğı, kastedilen hedefle beraber veya bu hedefe isabet kaydedilmeksizin başka bir neticenin de meydana gelmesi halinde tezahür eder. Bu nedenle Hanefî fıkında söz konusu unsurlara ilişkin yanılğı hallerinin fiilde hata kapsamında ele alınması uygun görülmüştür.

2.2. Fiilde Hata (Hedefte Sapma)

Hanefî fıkına göre hata, bazen eyleme ilişkin de olabilir. Klasik eserlerde fiilde hata, “Bir müşriğin veya kuşun hedef alınarak suç aletinin atılması (örneğin, silahın ateşlenmesi veya okun fırlatılması) ancak aletin bir Müslümana isabet edip onu öldürmesi”,⁷² “Avı, hedefi veya bir kâfiri vurmaya kastedip bir Müslümana isabet etmek”⁷³ veya “Failin bir fiili kastetmesi ancak başka bir fiilin meydana gelmesi”,⁷⁴ şeklinde tanımlanmıştır.

Zikredilen tanımlara göre fiilde hatada suç aletinin isabet kaydettiği mahali vurmak kastedilmez.⁷⁵ Dolayısıyla fiilde hata tipinde de “Fail dikkatli olsaydı eyleminde hataya düşmezdi ve istenmeyen netice gerçekleşmezdi.” denebilmelidir. Başka tabirle tam olan kasta ve cezai sorumluluğa etki edebilmesi için eyleme ilişkin yanılğının da “kaçınılabılır” olması gereklidir.⁷⁶

Fiilde hatanın “temel tipinde”, failin hukuka uygun bir hedefi vurmaya kastetmesine rağmen kastedilmeyen ve hukuka aykırı bir nesneye isabet kaydetmesi söz konusudur. Buna göre kasıta hatada olduğu gibi fiilde hatada da yanılğının “esaslı olma”sı gerektiği söylenebilir.⁷⁷ Ancak konuya ilişkin fıkî literatürü incelendiğinde bahsedilen temel tipe mukabil esaslı olmayan fiilde hata şekillerine de yer verildiği görülür. Söz gelimi failin, bir insanı vurmaya kastedip başka bir insanı vurması da fiilde hata kapsamında değerlendirilir.⁷⁸ Dolayısıyla Hanefî fıkında fiilde hatanın teşekkülü için yanılğının “esaslı olma”sının şart koşulmadığını söylemek mümkündür.

Kasıta hatadan farklı olarak fiilde hatada hem bizzat eylemde (ramy) hata edilmekte hem de kastedilmeyen bir netice meydana gelmektedir. Bu bağlamda fiilde hatanın kasıta hatadan daha güçlü bir yanılma şekli olduğu söylenebilir.⁷⁹ Ayrıca fiilde hatada failin, maksûdun niteliği hususunda değil, maksûd olmayan konu hakkındaki bilgisinde noksanlık bulunur.⁸⁰ Başka bir ifadeyle kasıta hatanın aksine fiilde hatada maksûd hedef bakımından kastın bilme ve isteme unsurları mevcuttur. Bununla birlikte

⁷² Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/280.

⁷³ Serahsî, *Mebûât*, 26/66.

⁷⁴ Sadrüşşerîa, *Şerhu'l-Vikâye*, 5/144.

⁷⁵ Sadrüşşerîa, *Tavdîh*, 3/586-587.

⁷⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 10/204, 212-213.

⁷⁷ Kuhistânî, *Câmiu' Rümûz*, 4/254-255.

⁷⁸ Haskefî, *Dürrü'l-Muhtâr*, 698.

⁷⁹ İbn Melek, *Şerhu'l-Vikâye*, 4/151.

⁸⁰ Molla Hüsrev, *Dürrü'l-Hükkâm*, 2/90.

fiilin/hareketin icrasında bir hata meydana gelir. Fail, suç aletinin yanlışlıkla isabet ettiği şahsı vurmayı ve öldürmeyi kastetmez.⁸¹ Dolayısıyla failin, kastetmediği halde meydana gelen başka netice bakımından eksik kasıt yani en az taksir derecesinde sorumluluğu söz konusu edilir. Bu bağlamda fiilde hatada da failin kusuru ve mesuliyetinin, dikkat ve özen yükümlülüğünü ihlal etmesinden; yanılının kaçınılabılır olmasından kaynaklandığı söylenebilir.⁸²

Bizzat fiile ilişkin olan bu hata sonucunda kastedilmeyen bir netice meydana gelir. Örneğin fail, suç aletini kasten bir hedefe (av hayvanı) atar ancak alet, bir insana isabet eder.⁸³ Tek bir neticenin gerçekleştiği, yanılının esaslı ve kaçınılabılır olduğu bu durumun, fiilde hatanın temel tipi olduğu kanaatindeyiz. Ancak fıkıh literatüründe yanılının esaslı olmadığı durumların da fiilde hata kapsamında değerlendirildiğini yinelemekte fayda vardır.⁸⁴

Fiilde hata, bahsedilen temel tipi dışında başka şekillerde de tezahür edebilir. Hanefî fıkhında hatalı eylemin birden fazla sebebi ihtiva etmesi ve/veya birden fazla neticenin meydana gelmesinde etkili olması da mümkün görülür. Zira isnadiyet bakımından insanî eylemler, doğrudan (mübaşeret) veya dolaylı (mütevellid) olarak gerçekleşebilir.⁸⁵ Dolayısıyla bir fail, vurmayı kastettiği hedefe isabet kaydetmeksizin veya kaydetmesi yanı sıra dikkat ve özen yükümlülüğünü ihlal ederek kastetmediği başka bir insanı da vurabilir. Yine isabet kaydedilen ilk hedef yalnızca bir sebep olarak nitelenebilir veya hem sebep hem de bir netice teşkil edebilir. Ayrıca ilk hedefin kastedilmemesi ancak gerçekleşen neticenin kastedilmesi/istenmesi durumunda da fiilde hata mümkündür. Bu bağlamda kanaatimizce fiilde hata, “*Kastedilen hedefe isabet ettirerek veya buna isabet ettirmeksizin kastedilmeyen bir mahal üzerinde neticenin oluşması yahut neticenin üzerinde gerçekleştiği mahal kastedilmekle birlikte kastedilmeyen bir sebebin eylemle netice arasına girmesi durumlarıdır.*”⁸⁶ şeklinde tanımlanabilir.

Sonuç itibarıyla fiilde hatanın, temel tipi haricinde birçok farklı türü bulunur. Bu farklılık, hatanın tek neticeli ya da çok neticeli bir fiilde meydana gelmesine ve ayrıca yanılının harekete yahut nedensellik bağına ilişkin olmasına bağlı olarak şekillenir. Kanaatimizce, bu unsurlar dikkate alındığında Hanefî fıkhı çerçevesinde öldürme suçu bakımından fiilde hata, “tek neticeli” veya “çift/çok neticeli” olmak üzere iki temel kategori altında incelenebilir.

2.2.1. Tek Neticeli Fiilde Hata

Adam öldürme suçu bakımından yalnızca bir tek neticenin söz konusu olduğu fiilde hatanın temel tipi, “*failin fiilinin kastettiği hedef üzerinde değil de başka bir şahıs üzerinde neticeye ermesi*” şeklindedir. Bununla birlikte eylem gelişimi bakımından bu hata

⁸¹ Haskefî, *Dürri’l-Muhtâr*, 698.

⁸² Sadrüşşerîa, *Tavdîh*, 3/586-587.

⁸³ Mevsilî, *İhtiyâr*, 5/25.

⁸⁴ Kuhistânî, *Câmiu’ Rümûz*, 4/256.

⁸⁵ Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 2/280.

⁸⁶ Kuhistânî, *Câmiu’ Rümûz*, 4/255-256.

türü farklı şekillerde tezahür edebilir. Nitekim klasik fıkıh literatüründe, tek fiil ve tek netice içeren fiilde hatanın, kimi zaman tek bir sebebe, kimi zaman ise birden fazla sebebe dayanarak gerçekleşebileceği belirtilir.⁸⁷ Kanaatimizce bu durumlardan bazıları maddi unsurlardan olan “fiilin/hareketin icrası”nda bazıları ise “nedensellik bağı”nda hata biçiminde ortaya çıkar. Biz bahsedilecek bu hallerde, fiilin⁸⁸ ve neticenin tek olmasını bir kriter olarak görüyor ve bu suç tiplerinin “tek neticeli fiilde hata” başlığı altında değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Söz konusu ayrımın anlaşılabilmesi için öncelikle “fiilin/hareketin icrası”nda sonrasında ise “nedensellik bağı”nda hata şeklinde meydana gelen fiilde hata hallerini ele alacağız. Buna göre;

a. Fiilde hata, “failin, suç aletini bir hedefe atması (örneğin, bir ava ateş etmesi veya ok atması) ancak aletin bir insana isabet etmesi”,⁸⁹ şeklinde gerçekleşebilir. Bu durumda fiilde hata, kastedilen hedefe isabet edilmeksizin tek neticeli hata/sapma biçiminde meydana gelir. Kastedilen mahalin hukuka uygun olması, söz konusu hata halinin “esaslı” bir yanılğı olduğu anlamına gelir.⁹⁰ Fail, meşru bir hedefi vurmayı kastetmesine rağmen eylemin icrasındaki bir hata sebebiyle suç aleti, kastedilmeyen bir kişiye isabet etmiştir.⁹¹

Zikredilen durumda eylemdeki hata mutlak bırakılmış; hatanın istinat ettiği bir sebep belirtilmemiştir. Bu bağlamda kanaatimizce söz konusu hata; failin elinin titremesi, kurşun yoluna mağdur şahsın girmesi, acemilik veya beceriksizlikle hedefin tutturulamaması vb. sebeplerden kaynaklanmış olabilir. Buna göre fıkıh eserlerinde fiilde hata tipine dair verilen bu örnek, tek fiilin söz konusu olduğu, tek sebebe dayanan ve yanılğının “esaslı” ve “kaçınılabılır” olduğu fiilde hata hallerinin tamamını kapsayacak bir içeriğe sahiptir. Daha önce belirtildiği üzere bu durum, öldürme suçu bakımından fiilde hatanın temel tipidir.⁹²

b. Fiilde hata, “failin bir şahsın eline vurmayı istemesine/kastetmesine rağmen suç aletinin, başkasının boynuna isabet etmesi”,⁹³ şeklinde de gerçekleşebilir. Hanefî fıkhına göre failin, kastettiği hedefin hayati olmayan bir vücut bölgesine vurmak isterken yanlışlıkla hayati bir bölgesine vurup öldürmesi halinde kastı tamdır. Fail tarafından kastedilen vücut bölgesiyle eylemin gerçekleştiği vücut bölgesi arasında nitelik ayrımı yapılmaz. Mahalin bir bütün olarak insan vücudu olduğu; vurma kastının istihdaf edilen mahal üzerinde olduğu kabul edilir. Bu nedenle fail, amden katlden sorumlu olur. Ancak fiilde hatanın üzerinde durduğumuz türünde ise kastedilen insana değil, yanlışlıkla başka bir şahsa vurup öldürme söz konusudur. Eylem, kastedilen mahal dışında başka bir konu üzerinde gerçekleşir. Bu durumda ise meydana gelen netice

⁸⁷ Haskefî, *Dürrü'l-Muhtâr*, 698.

⁸⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 10/248.

⁸⁹ Kudûrî, *Muhtasar*, 184.

⁹⁰ Teftâzânî, *Telvîh*, 2/412.

⁹¹ Zeylaî, *Tebyînü'l-Hakâik*, 7/216.

⁹² Teftâzânî, *Telvîh*, 2/412.

⁹³ Ebû Abdillâh Radiyyüddîn Burhânü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed es-Serahsî, *el-Muhîtü'r-Radavî*, thk. Abdulhâfız Muhammed Alî Beydûn (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2021), 9/9.

bakımından fiilde hata ile öldürme suçundan sorumluluk söz konusu olur.⁹⁴ Kanaatimizce, esaslı olmaması şartıyla kurşun yoluna başka bir şahsın girmesi vb. durumları, fiilde hatanın bu türü kapsamında değerlendirmek de mümkündür.

Öte yandan bu hata tipini de hedefte tek neticeli hata/sapma olarak nitelemek mümkündür. Zira eylem, kastedilen mahal üzerinde gerçekleşmemiştir. Ancak fiilde hatanın bu türünde yanlış kaçınılabılır olmakla birlikte “esaslı” değildir. Çünkü failin hataya düşmediği faraziyesinde de eylem suç teşkil eder niteliktedir.

c. Fiilde hata, “failin bir insanı vurmayı kastetmesine rağmen suç aletinin (merminin/okun) başka bir kişiye isabet etmesi”,⁹⁵ şeklinde de gerçekleşebilir. Bu tür durumlarda suç aleti kastedilen mahale değil, kastın yönelmediği bir şahsa isabet eder. Dolayısıyla fiilde hatanın bu türünü de tek neticeli hata/sapma olarak nitelemek mümkündür. Bu bağlamda söz konusu hata tipinde de yanlış “esaslı” nitelikte değildir. Ayrıca fiilde hatanın bu türü, Hanefî fıkına göre suç konusunun şer’î/hukuksal değer bakımından kastedilen konuyla eş değerde olduğu hallerde de hata hükümlerinin geçerli olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Başka bir ifadeyle Hanefî fıkhında “şahsa” ilişkin yanlış, fiilde hataya dayanıyorsa hukuken bir mazeret sebebi olarak kabul edilir. Nihayetinde bu türden bir hata, gerçekleşen netice bakımından kastın tam olarak mevcut olmadığını, ancak failin dikkat ve özen yükümlülüğünü ihlal etmesi nedeniyle en azından taksir düzeyinde bir kusurunun bulunduğunu gösterir.⁹⁶

Fiilde hatanın buraya kadar anlatılan türleri eylemin/hareketin icrasına ilişkin bir yanlış iken bundan sonra anlatılacak türleri ise nedensellik bağında hatadır. Ancak bahsedilecek türlerden ilkinde araya giren sebep istenip/kastedilip netice istenmemekte; ikincisinde ise netice istenmemekte ancak nedensellik bağına etki eden sebep istenmemektedir. Buna göre;

a. Fiilde hata, “failin suç aletini bir hedefe atması (örneğin, ateş etmesi veya ok atması), aletin (merminin veya okun) bu hedefe isabet ettikten sonra sekerek veya hedefi delip geçerek arkasındaki bir insana isabet kaydetmesi”,⁹⁷ şeklinde gerçekleşebilir. Bu tür olaylar, ilk bakışta “çift neticeli hata/sapma” kapsamında değerlendirilebilir de; kanaatimizce failin amaçladığı hedefin hukuka uygun olduğu durumlarda, “tek neticeli” hata olarak nitelendirilmelidir. Diğer bir deyişle bu hata türünün tek neticeli olarak görülebilmesi için yanlışın “esaslı” olması gerekir. Zira bu tip durumlarda kastın yöneldiği hukuka uygun hedef, yalnızca kastedilmeyen neticenin oluşumunun nedensel sürecine etki eden bir sebep olarak vasıflanır. Dolayısıyla fiilde hatanın bu tipinin teşekkülü için failin kastı sadece hukuka uygun olan hedefe yönelmekle sınırlı kalmalı; gerçekleşen netice bakımından ise bu manevi unsurun varlığına hükmedilememelidir.⁹⁸ Aksi takdirde yani gerçekleşen netice bakımından da tam kastın varlığı kabul edilirse hataen değil, amden

⁹⁴ Merğînânî, *Hidâye*, 4/614-615.

⁹⁵ Kuhistânî, *Câmiu’ Rümûz*, 4/256.

⁹⁶ Sadrüşşerîa, *Tavdîh*, 3/586-587.

⁹⁷ Merğînânî, *Hidâye*, 4/629.

⁹⁸ İbnü’s-Sââtî, *Mecma’u’l-Bahreyn*, 612-613.

öldürme suçu gündeme gelir.⁹⁹ Öte yandan eğer ilk hedef de failin kastı dışında kalıyorsa, eylemin etkilediği her iki nesne yönünden de hata hükümlerinin uygulanması mümkün olabilir.¹⁰⁰

Kanaatimizce fiilde hatanın anılan türünde fiil ile netice arasına bir sebebin girmesi ve gerçekleşen netice açısından tam bir kastın bulunmaması, yanılının “nedensellik bağı”na ilişkin olduğunu göstermektedir. Bu durumda nedensellik bağına etki eden sebep, “önemli”dir. Dolayısıyla gerçekleşen netice bakımından başlangıçtaki kastın varlığı ortadan kalkar. Ancak en az taksir seviyesinde bir manevi unsur mevcuttur.¹⁰¹ Bu bağlamda kastedilen meşru hedefin sebep olduğu sapmaya (esaslı yanılğı) dayalı olarak tek bir neticenin meydana geldiği olayların¹⁰² bu hata tipi kapsamında değerlendirilmesi mümkündür.

b. Fiilde hata, “failin bir şahsı vurmaya kastetmesine rağmen suç aletinin (örneğin, merminin veya okun) duvara isabet etmesi ve buradan geri dönerek vurmaya istenen kişiye isabet kaydetmesi”¹⁰³ şeklinde de gerçekleşebilir. Yanılının kaçınılabılır olmakla birlikte “esaslı” olmadığı bu durumda da hedefte tek neticeli hata/sapma söz konusudur. Zira bir önceki maddede olduğu gibi eylem iki sebebe dayanmakla birlikte suç teşkil eden netice, yalnızca bir tanedir. Eylemin dayalı olduğu sebeplerden ilki, failin suç aletini atması, diğeri ise aletin duvardan geri dönerek mağdura isabet etmesidir. Somut olayda failin eyleme (atma) ilişkin kastı bulunmaktadır. Yani tüm hata türlerinde olduğu gibi fiil failinden ihtiyâren sadır olmuştur.¹⁰⁴ Ancak fiil ile netice arasına başka bir sebep (duvar) girmiştir. Dolayısıyla bu durumda da fiilde hata, nedensellik bağına ilişkin bir yanılğı biçiminde tezahür eder.¹⁰⁵

Son tahlilde kanaatimizce, tek neticeli fiilde yanılğı hallerinden tek sebebe dayananların fiilin/hareketin icrasında hata; birden fazla sebebe dayananların ise nedensellik bağına hata olarak tezahür ettiğini söylemek mümkündür. Bu noktada Hanefî fıkına göre her iki durumda da bir tek fiilin varlığının kabul edildiğini belirtmek gerekir. Bu anlayışa göre netice, fiilin bir unsurudur. Neticenin teaddüdü ise fiilin mahiyetinin ve vasfının teaddüdü ile doğru orantılıdır. Dolayısıyla eylem gelişiminde birden fazla sebep ve hareket bulunsu bile fiil tektir.¹⁰⁶ Bu noktada 5237 sayılı TCK’nın¹⁰⁷ aksine Hanefî fıkına göre tek neticeli fiilde hata durumlarında tedâhülün¹⁰⁸ (suçların ve cezaların içtimayı) gündeme gelmediği belirtilmelidir.

⁹⁹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, 6/559.

¹⁰⁰ Zeylaî, *Tebyînü'l-Hakâik*, 7/216.

¹⁰¹ Sadrüşşerîa, *Tavdîh*, 3/586-587.

¹⁰² Mevsilî, *İhtiyâr*, 5/29.

¹⁰³ Kuhistânî, *Câmiu' Rümûz*, 4/256.

¹⁰⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 10/214.

¹⁰⁵ Serahsî, *Muhît*, 9/9.

¹⁰⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 10/248.

¹⁰⁷ Bk. TCK, md. 43-44; TBMM, Türk Ceza Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu, 434, 436, 452.

¹⁰⁸ Bilmen, *Kâmus*, 3/107.

2.2.2. Çift veya Çok Neticeli Fiilde Hata

Hanefî fıkhında eylemin akışına yön veren sebeplerin çoğaldığı hatta bunların müstakil birer netice olarak vasıflandığı fiilde hata hallerinde, fiilin bir tek olduğu kabul edilir. Başka tabirle eylemin insicamını bozan ve nedenselliğe etki eden faktörlerin birer sebep olarak nitelenmesi ve üzerlerinde neticenin gerçekleşmesi, fiilin bütünlüğüne zarar vermez. Buna göre fiilde hatada eylemin vücudu değil, mahiyeti ve vasfı çoğalır.¹⁰⁹

Nedensellik bağına ilişkin tek neticeli fiilde hata hallerinde olduğu gibi çift neticeli fiilde hata durumlarında da ilk sebebe/neticeye yönelik manevi unsurla bunun sonrasında gerçekleşen ikinci neticeye yönelik manevi unsur arasında bir nitelik farkı oluşur. Bu durumu ilk sebebin/neticenin, fiil ile ikinci netice arasındaki nedensellik ilişkisine etki ettiği ve böylece gerçekleşen ikinci neticeye yönelik kastı ortadan kaldırdığı şeklinde anlamak mümkündür.¹¹⁰ Nitekim Hanefî fıkıh eserlerinde bu hata durumu için verilen örnek şu şekildedir;

Fiilde hata, “failin suç aletini bir hedefe atması (örneğin, ateş etmesi veya ok atması), aletin (merminin veya okun) bu hedefe isabet ettikten sonra sekerek veya hedefi delip geçerek arkasındaki bir insana isabet kaydetmesi”,¹¹¹ şeklinde de gerçekleşebilir. Fiilde hatanın bu türünde kastedilen hedefin (ilk netice) de insan olması sebebiyle eylem yapısında birden çok netice oluşur. Kastedilen mahal üzerinde eylemin icrasının hukuka aykırılık teşkil etmesi, yanılmanın “esaslı” olmadığını gösterir. Yine bu hata tipinde gerçekleşen ikinci netice bakımından kasıt bulunmamalı; en az taksir seviyesinde bir manevi unsurun varlığına hükmedilmelidir. Başka bir deyişle ikinci netice bakımından yanılmanın “kaçınılabılır” olması gerekir.¹¹²

Çift neticeli fiilde hatanın bu tipinde, ilk neticeye yönelik kasıt ise tamdır. Dolayısıyla ilk netice bakımından amden öldürme suçu söz konusu olur. Ancak kastedilen hedef, bir neticenin oluşumuna vücut vermekle birlikte suç aletinin isabet ettiği ikinci mahal bakımından nedensellik bağına etki eden önemli bir sebeptir. Kastedilen hedefin bu fonksiyonu, eylemin vuku bulduğu ikinci mahale yönelik manevi unsurun niteliğini belirler. Bu bağlamda fiilde çift neticeli hatanın temel tipinin, ilk netice bakımından kastın, ikinci netice açısından en az taksir derecesinde bir manevi unsurun bulunduğu durumları ifade ettiği anlaşılmaktadır.¹¹³

Hanefî fıkhına göre çift neticeli fiilde hatada da fiil tektir.¹¹⁴ Dolayısıyla çift neticeli hatanın bu tipinde, bir fiille birbirinden farklı birden çok suçun işlendiği söylenebilir. Belirtmek gerekir ki bu durum, ilgili suç türünde tedâhülün (suçların ve cezaların içtimai); farklı neviden fikri içtimain geçerli olup olmadığı sorusunu akla getirir.

¹⁰⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 10/248.

¹¹⁰ Merğînânî, *Hidâye*, 4/629.

¹¹¹ İbnü's-Sââtî, *Mecma'u'l-Bahreyn*, 612-613.

¹¹² Haskefî, *Dürrü'l-Muhtâr*, 698.

¹¹³ Merğînânî, *Hidâye*, 4/629.

¹¹⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 10/248.

Hanefî fıkında adam öldürme suçu bakımından çift neticeli fiilde hatanın bu tipinde tedâhül hükümleri cari değildir. Pozitif Türk ceza hukuku terminolojisiyle; bir fiille birden fazla farklı suçun işlendiği bu durumda “farklı neviden fikri içtima”¹¹⁵ değil, “gerçek içtima” hükümleri uygulanır. Buna göre gerçekleşen netice kadar suç ve ceza vardır. İşlenen suçlar birbiriyle kaynaştırılmaz ve her bir cezadan ayrı ayrı sorumluluk söz konusu olur.¹¹⁶

Tespitlerimize göre çift neticeli fiilde hatanın başka bir türü daha bulunmaktadır. Bu suç, failin her iki netice bakımından hataya düştüğü bir tipe sahiptir.¹¹⁷ Buna göre “failin bir şekilde eyleminde hataya düşerek bir şahsı vurması, suç aletinin (merminin/okun) bu kişiye isabet ettikten sonra sekerek veya hedefi delip geçerek arkasındaki bir insana isabet kaydetmesi”¹¹⁸ durumunda her iki netice bakımından hatanın söz konusu olduğu çift neticeli fiilde hata tipi oluşur. Belirtmek gerekir ki fiilde hatanın bu türünde de çift netice bulunmasına rağmen fiil tektir ve tedâhül geçerli değildir. Dolayısıyla fail, iki ayrı hataen öldürme suçu işlemiştir ve iki diyet ödemekle sorumludur.¹¹⁹ Pozitif Türk ceza hukuku terminolojisiyle; her iki neticeye yönelik hatanın söz konusu olduğu, aynı suçun bir fiille birden fazla işlendiği bu durumda, “aynı neviden fikri içtima”¹²⁰ değil, “gerçek içtima” hükümleri geçerlidir.

2.3. Kasıttaki ve Fiilde Hatanın İçtimalı

Hanefî fıkhına göre bir fiil kapsamında kasıttaki hata ile fiilde hata beraberce meydana gelebilir. Buna göre bir failin hem kastında hem de fiilinde yanılığa düşmesi mümkündür. Örneğin fail, av zannettiği bir insanı vurmayı amaçlar ancak suç aleti yanlışlıkla başka bir insana isabet eder. Hatanın “esaslı” olduğu bu durumda, failin insanı av hayvanı sanması kasıttaki hata olarak değerlendirilirken, vurmayı kastettiği hedefi isabet ettiremeyip suç vasıtasının başka bir insana ulaşması ise fiilde hata olarak

¹¹⁵ Farklı neviden fikri içtima 5237 sayılı TCK md. 44’te şu şekilde tanımlanır: “İşlediği bir fiil ile birden fazla farklı suçun oluşmasına sebebiyet veren kişi, bunlardan en ağır cezayı gerektiren suçtan dolayı cezalandırılır.” Ancak 5237 sayılı TCK md. 43/3’te, aslında md. 43/1-2 için geçerli olan bir istisna hükmüne yer verilmiştir. Bu hüküm, “Kasten öldürme, kasten yaralama, işkence ve yağma suçlarında bu madde hükümleri uygulanmaz.” şeklindedir. Türk ceza hukuku doktrininde bazı hukukçular bu istisna hükmünün farklı neviden fikri içtimanın düzenlendiği md. 44 için de geçerli olduğunu kabul eder. Buna göre yukarıdaki metinde bahsedilen; ilk neticeye yönelik amden/kasten, ikinci neticeye yönelik ise hataen öldürmenin söz konusu olduğu çift neticeli hata hallerinde “gerçek içtima” hükümlerinin geçerli olacağı belirtilir. Bk. Özgenç, *Ceza Hukuku*, 518. Belirtmek gerekir ki söz konusu görüş, Hanefî fıkhında çift neticeli hatanın temel tipi hususunda benimsenen görüşle paralellik arz etse de, kanaatimizce kanunun sistematikle uyumlu değildir. TCK’daki fikri içtima maddelerinin sistematikle problem bulunduğuna dair benzer söylemler için bk. Koca - Üzülmüş, *Ceza Hukuku*, 499.

¹¹⁶ Tûrî, *Tekmile*, 8/358.

¹¹⁷ Zeylaî, *Tebyînü’l-Hakâik*, 7/216.

¹¹⁸ Haskefi, *Dürrü’l-Muhtâr*, 698.

¹¹⁹ İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr*, 6/589.

¹²⁰ Aynı neviden fikri içtima 5237 sayılı TCK md. 43/2’de şu şekilde tanımlanır: “Aynı suçun birden fazla kişiye karşı tek bir fiille işlenmesi durumunda da, birinci fıkra hükümleri uygulanır.” Buna göre aynı neviden fikri içtima hallerinde ilgili maddenin atfı gereği zincirleme suç hükümleri geçerlidir. Dolayısıyla bu durumda, “...tek bir cezaya hükmedilir. Ancak ceza, dörtte birinden dörtte üçüne kadar artırılır.”

kabul edilir. Belirtmek gerekir ki cezai sorumluluk bakımından hata türlerinin içtima ettiği bu gibi hallerin genel hata tipinden farklılığı bulunmaz. Dolayısıyla bu durumda da faile hataen adam öldürme suçuna ilişkin diyet, kefâret ve mirastan mahrumiyet şeklindeki müeyyideler uygulanır.¹²¹

Öte yandan kanaatimizce hatanın bu tipi, failin ateş ettiği kişiyi Zeyd zannederek Amr'ı vurması, kurşunun Amr'a isabet ettikten sonra arkasında bulunan Bekr'e de denk gelmesi gibi "esaslı olmayan" durumlar için de yol gösterici niteliktedir. Buna göre söz konusu somut olay, Amr bakımından kasıttaki hata, Bekr açısından ise fiilde hata kapsamında değerlendirilmek üzere çift neticeli hata biçiminde tezahür eder. Ancak bilindiği üzere Hanefî fıkıhına göre mağdurun kimliğinde yanılma muteber değildir.¹²² Dolayısıyla ilk netice bakımından hata hükümleri değil, amden katl hükümleri geçerlidir. Buna mukabil ikinci netice bakımından ise fiilde hata söz konusu olur. Son tahlilde bu olay, çift neticeli hatanın temel tipi çerçevesinde değerlendirilir. Fail, Amr bakımından amden katl, Bekr açısından ise hataen katl suçundan sorumlu olur. Bahsedildiği üzere bu durumda da tedâhül cari değildir.¹²³

Sonuç

Hanefî fıkıhında "hata" kavramı, özellikle adam öldürme suçları bağlamında kastın derecesini belirleyen bir faktör olarak ele alınmaktadır. Hanefî fıkıhı, kastın "öldürme kastı" ve "vurma kastı" şeklindeki ayrımını esas alırken, hataen öldürme durumlarında bu iki kasıt biçiminin, özellikle vurma kastının ya tamamen ya da kısmen eksik olduğunu kabul eder. Zira burada fail fiili kasten gerçekleştirmiş (ihtiyârî eylem) olsa da neticeyi doğuran unsurda bir yanılma mevcuttur. Bu ayrım, ceza sorumluluğunun manevi temelini oluşturan kasıt-hata ilişkisini sistematik biçimde kavramaya imkân tanımaktadır.

Hanefî fıkıhında adam öldürme suçları bağlamında vurma kastı; fiilin iradi olması (ihtiyârî eylem) ve hedeflenen nesne üzerinde gerçekleşmesi şeklinde iki unsurdan oluşur. Bu bağlamda Hanefî fıkıhında vurma kastının tam ve eksik olarak derecelendirildiği görülür. Suçların kategorizasyonunda da etkili olan bu ayrım yapılırken failin zihni tasavvuru, suçun maddi unsurları ve failin bu unsurları bilip bilmemesi göz önünde bulundurulur. Dolayısıyla Hanefî fıkıhında hataen öldürme suçu bu çerçevede ele alınır. Nitekim hata tiplerinde fiilin ihtiyârî olduğu ancak suç konusunun veya mağdurun kastedilmediği söylenir. Buna göre Hanefî fıkıhında hataen adam öldürme suçunun manevi unsuru eksik kasıttır. Hata türlerini göz önünde bulundurarak eksik kastın, failin neticenin gerçekleşeceğini öngörmediği veya öngörmekle birlikte istemediği haller olduğu söylenebilir. Bu bağlamda hataen adam öldürme suçunda manevi unsurun, basit taksirden bilinçli taksir veya olası kasta kadar farklı şekillerde olabileceği ortaya çıkar.

¹²¹ Zeylaî, *Tebyînü'l-Hakâik*, 7/216.

¹²² Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, 4/343.

¹²³ Haskefi, *Dürrü'l-Muhtâr*, 698.

Hanefî mezhebinde geliştirilen hata anlayışı ile 765 sayılı eski TCK ve 5237 sayılı yeni TCK'daki hata rejimi arasında yapısal ve işlevsel düzeyde dikkat çekici paralellikler mevcuttur. Her iki sistemde de esaslı ve kaçınılmaz hata, cezai sorumluluğu kaldırıcı bir neden olarak kabul edilmektedir. Buna karşılık Hanefî fıkında dikkatsizlikten kaynaklanan ve önlenabilir nitelikteki hatalar, failin sorumluluğunu ortadan kaldırmamakta; bilakis tazmin (diyet) yükümlülüğü ve ibadet yönlü yaptırımlarla (kefâret) karşılık bulmaktadır. Türk ceza hukukunda ise kaçınılabılır hatalar, taksirli suçlar üst başlığına entegre edilmekte ve böylelikle fiilde hata, bir yanlgı olarak görülmeyerek suçların içtimaı bahsine havale edilmektedir. Oysa kanaatimizce –Hanefî fıkında olduğu gibi- hatanın, isabet kaydedilen netice (mağdûr) bakımından kastın oluşmadığı suç tipleri olarak kabul edilmesi, Türk ceza hukukundaki karmaşık hata teorisini çözümleyecek nirengi noktasıdır. Ayrıca bu anlayış, birden çok neticeli hata türlerinin, suçların içtimaı kapsamında da değerlendirilmesine engel değildir.

Bu makale, özellikle Hanefî mezhebi özelinde hataen adam öldürme fiilini odak alarak, İslâm ceza hukukunda hatanın nasıl tanımlandığını, türlerinin ne şekilde ayrıştırıldığını ve hangi koşullarda cezai sorumluluğu etkilediğini sistematik biçimde ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, yalnızca klasik fıkıh mirasının değil, aynı zamanda günümüz ceza hukuku uygulamalarının da bu kavram üzerinden yeniden okunabileceğini göstermektedir.

Kaynakça

- Apaydın, Hacı Yunus. "Hata". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/437-442. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Artuk, Mehmet Emin vd. *Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2006.
- Aydın, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Literatüründe Öldürme Suçunun Maddî ve Manevî Unsurlarıyla İlgili Kavramların Gelişimi (Hicrî 4-9. Asırlar)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *el-İnâye Şerhu'l-Hidâye*. 10 Cilt. Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1390/1970.
- Bilmen, Ömer Nasûhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmusu*. 9 Cilt. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1991.
- Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed Muhammed. *Keşfü'l-Esrâr fî Şerhi Usûli'l-Pezdevî*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1307/1890.
- Centel, Nur vd. *Türk Ceza Hukukuna Giriş*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 6. Basım, 2010.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Abdüsselâm Muhammed Alî Şâhin. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. thk. İsmetullâh b. İnâyetullâh vd. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye - Dârü's-Sırâc, 1431/2010.
- Demirbaş, Timur. *Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 11. Basım, 2016.
- Dönmezer, Sulhi – Erman, Sahir. *Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku*. 3 Cilt. İstanbul: Der Yayınları, 2016.
- Dülger, Murat Volkan. *Ceza Hukuku Genel Hükümler*. İstanbul: Hukuk Akademisi Eğitim ve Yayıncılık, 2021.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî. *Kitâbü'l-Harâc*. thk. Tâha Abdurraûf Sa'd – Sa'd Hasan Muhammed. Mısır: el-Matbaatu'l-Ezheriyye, ts.
- Edirnevî, Vahdetî, Osman b. Abdullah Celvetî. *Havâşî alâ Mültekâ'l-Ebhur*. thk. Hâmid Abdullâh el-Mahalâvî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye. 1439/2018.
- Erman, Ragıp Barış. *Yanılmanın Ceza Sorumluluğuna Etkisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *Besâ'iru Zevî'temyîz fî Letâ'ifi'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 6 Cilt. Kahire: İhtâu't-Turâsî'l-İslâmî, 1416/1996.
- Güngör, Devrim. *Ceza Hukukunda Fiil Üzerinde Hata*. Ankara: Yetkin Yayıncılık, 2007.
- Haddâd, Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed. *el-Cevheretü'n-Neyyire*. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Hayriyye, 1322/1904.
- Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed. *ed-Dürrü'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr ve Câmi'i'l-Bihâr*. thk. Abdülmünim Halîl İbrâhîm. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Heytemî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-Fethu'l-Mübîn fî Şerhi'l-Erba'în*. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1429/2008.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dimeşkî. *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1421/2000.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr-u Sâdır, 1414/1994.
- İbn Melek, Abdüllatîf b. Abdilazîz b. Eminiddîn. *Şerhu'l-Vikâye*. thk. Bedrüddîn Nâsır es-Sebî. 4 Cilt. Dâr-u İbn Hazm, Beyrut, 1422/2021.

- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Fethu'l-Kadîr li'l-Aczi'l-Fakîr*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1433/2012.
- İbnü's-Sââtî, Ebû'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Alî b. Tağlib el-Ba'lebekkî el-Bağdâdî. *Mecma'u'l-Bahreyn Mülteka'n-Neyyireyn fi'l-Fıkhî'l-Hanefî*. thk. İlyas Kaplan. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.
- İçel, Kayhan vd. *Suç Teorisi*. İstanbul: Sebat Müessesilik Yayıncılık, 1999.
- Koca, Mahmut – Üzülmmez, İlhan. *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013.
- Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *el-Muhtasar*. thk. Kâmil Muhammed Uveyda. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Kuhistânî, Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn. *Câmiu' Rümûzi'r-Rivâye fi Şerhi Muhtasari'l-Vikâye*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1440/2019.
- Mergînânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Ferğânî. *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*. thk. Ahmed Câd. 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1429/2008.
- Mevsîlî, Ebu'l-Fadl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1356/1937.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî. *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb*. thk. Abdülkerîm el-Atâ. Dimeşk: Mektebetü'l-İlmî'l-Hadîs, 1423/2002.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz b. Alî er-Rûmî. *Dürerü'l-Hükkâm fi Şerhi Ğureri'l-Ahkâm*. 2 Cilt. Kahire: Dârü l-Hyâi Kütübî'l-Arabî, ts.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz b. Alî er-Rûmî. *Mir'âtü'l-Usûl fi Şerhi Mirkâtî'l-Vüsûl*. İstanbul: Fazilet Neşriyat ve Ticaret A.Ş., 1315/1897.
- Önder, Ayhan. *Ceza Hukuku Dersleri*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992.
- Özgenç, İzzet. *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2010.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullâh b. Mes'ûd el-Mahbûbî el-Buhârî. *et-Tavdîh Şerhu't-Tenkîh*. 3 Cilt. Dimeşk: Dârü'l-Farfûr, 1429/2008.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullâh b. Mes'ûd el-Mahbûbî el-Buhârî. *Şerhu'l-Vikâye*. 5 Cilt. Ummân: Müessesetü'l-Verakât, 1427/2006.
- Sarıgül, Ali Tanju. "Ceza Hukukunda Hata Kavramı ve Suçun Maddi Unsurlarında Hatanın Ceza Sorumluluğuna Etkisi". *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14/2 (Ekim 2019), 663-692.
- Serahsî, Ebû Abdillâh Radıyyüddîn Burhânü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed. *el-Muhîtü'r-Radavî*. thk. Abdulhâfız Muhammed Alî Beydûn. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1442/2021.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-Eimme. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Marife, 1414/1993.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasan b. Ferkad. *el-Mebsût*. thk. Ebû'l-Vefâ el-Efğânî. 5 Cilt. Karâçi: İdâratü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmî'l-İslâmiyye, ts.
- TBMM, Türkiye Büyük Millet Meclisi. *Türk Ceza Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu*. Ankara: TBMM, 2003.
- TCK, Türk Ceza Kanunu (Kanun No. 5237). *Resmî Gazete* 25611 (12 Ekim 2004). Erişim 24.12.2024.
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/10/20041012.htm>
- TCK, Türk Ceza Kanunu (Kanun No. 765). *Resmî Gazete* 320 (13 Mart 1926). Erişim 24.12.2024.
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=765&MevzuatTur=5&MevzuatTertip=3>
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ud b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh. *et-Telvîh ilâ Keşfi Hakâ'iki't-Tenkîh*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2005.

- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid. *Keşşâf-ü Istılâhâtî'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*. thk. Alî Duhrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1417/1996.
- Toroslu, Nevzat – Toroslu, Haluk. *Ceza Hukuku Genel Kısım*. Ankara: Savaş Yayınevi, 2019.
- Tortop, Muhammed Tefvik. *İslâm ve Türk Ceza Hukukuna Göre Suç Genel Teorisinde Suçun Manevi Unsuru*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Tortop, Muhammed Tefvik - Yaka, Zeki. "İslâm Ceza Hukukunda Suç Genel Teorisinin Mevcudiyeti ve Mahiyeti Hususunda Bir Mülâhaza". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 44 (Aralık 2024), 175-204. <https://doi.org/10.59777/ihad.1496258>.
- Tûrî, Muhammed b. Hüseyin b. Alî. *Tekmiletü el-Bahri'r-Râik*, 8 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-İslâmî, ts.
- Türçan, Talip – Yerlikaya, Ünal. "Ceza Hukuku". *İslâm Hukuku El Kitabı*. ed. Talip Türçan. 303-331. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî. *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*. thk. Ahmed İzzü İnâye. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1431/2010.